

Organisatsiooni funktsioonide ja toimetaja rollide muutumisest rahvusringhäälingus: staažikate ajakirjanike käsitlemine

Sten Teppan

Käesolevas töös otsin vastust küsimusele, kas avalik-õiguslik ringhääling on rahva teener või rahva treener. Pärast olulisi ühiskondlikke struktuurimuutusi 1990. aastate alguses ning sellele järgnenud struktuurireforme organisatsiooni sees on põhjust uurida, kuidas tajuvad aastakümneid raadios ja televisioonis tööd teinud ajakirjanikud ja toimetajad avalik-õigusliku institutsiooni funktsioonide, väärtuste ja põhimõtete muutumist, samuti seda, millisena kõige selle juures tunnetatakse ajakirjaniku rolli.

Vajalike andmete kogumiseks kasutasin semi-struktureeritud intervjuud ja dokumendianalüüsi. Kaasasin staažikad ringhäälingutöötajad, kelle puhul võis eeldada tahet ja võimet sõnastada kolme perioodi jooksul toimunud muutusi (nõukogude aeg, taasiseseisvumise periood, vabariigi aeg). Valimisse kuulusid enamjaolt praeguseni praktiseerivad ajakirjanikud ja toimetajad. Küsitletud 11 ajakirjaniku-toimetaja seas olid esindatud nii telekui raadiotöötajad, kes omakorda jagunesid viie eri valdkonna spetsialistideks: poliitika, sport, lastesaadet jne.

Artikkel põhineb 2013. aasta juunis Tartu ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudis kaitstud bakalaureusetööl (juh Maarja Lõhmus).

Ringhäälingu staatus ja roll

Intervjueeritavate seas leidub neid, kes ringhäälingu ühiskondlikust staatusest kõneldes toovad kõigepealt esile aatelise külje, võib öelda, et isegi teatud pühalikkuse. Nad müstifitseerivad avalik-õiguslikkuse olemust, mille tunnusteks peavad õilsameelsust, üllust jmt.

See on sama, mis suur Eesti Rahvusraamatukogu. Ta on olemas ja sa võid sinna alati minna. Võib-olla sa ei käi seal iga nädal, aga sa tead, et sul on alati võimalus minna sinna ja sa leiad sealt. Ja see ongi avalik-õiguslik raadio ja televisioon.

Enamik küsitletud ajakirjanikke teab, mida tähendab monopoolne seisund meediamaastikul sisuliselt. Nõukogude ajal oli konkurentsivabalt tegutsenud ringhäälingu juhtpositsioon absoluutne ja valdav. Seejuures ei rõhutata ringhäälingu ühiskondlikku staatust monopoolsest seisundist tulenevalt, vaid võrreldes ajalehtedega tõstetakse esile suhtelist avatust ja tagasihoidlikumat propagandat.

Eesti Raadio on olnud siiski usaldatav kanal. Me ei olnud Rahva Hää, partei häälekandja, kuigi seda meile jälle rõhutati ülemuste poolt.

Ringhäälingu tänase staatuse küsimuses jagunevad inimesed üldisemas plaanis kaheks. Ühed soovivad uskuda, et organisatsiooni avalik positsioon pole märkimisväärselt muutunud.

Nõudlikuma auditooriumi jaoks on nad number üks — nii raadio oma valdkonnas kui ka ETV oma kahe kanaliga televisioonivaldkonnas. Selles pole kahtlustki.

Ja teised leiavad, et paratamatutel asjaoludel, nagu ringhäälingumaastikul tekkinud konkurents, on kunagine staatus kadunud.

Siis [enne taasiseseisvumist — S. T.] oligi üksainus ER ja üksainus ETV. Ja siis oli inimestele ikka väga tähtis. Nüüd on valikuid rohkem ja ma ei teagi... Võib-olla see [avaõiguslik ringhääling — S. T.] enam pole inimestele nii tähtis.

Avaõigusliku ringhäälingu positsiooni nõrgenemist selgitavad ajakirjanikud-toimetajad peamiselt kolme asjaoluga: a) ühiskond ise on muutunud (ehk aeg on teine); b) monopolne domineeriv positsioon on asendunud vabaturu ja konkureeriva erameediaga ja c) tehnoloogia (peamiselt interneti) areng, mis juba iseenesest mitmekesistab tarbijate meediumivalikut. Harvem mainitakse põhjusena kvaliteedi langust. Kvaliteedi langusest räägivad pigem endised töötajad.

Torkab silma, et raadiotaustaga inimesed on murelikumad. Raadio eripärana tuuakse esile sõna tähtsuse marginaliseerumist. Kui vahetult iseseisvuse taastamise eel ja järel oli raadio justkui kõige olulisemate mõtete iseenesestmõistetav tribüün, siis praegu eelistavad tundliku informatsiooni „tilgutajad“ trükimeediat. Raadios kipub sõna õhku haihtuma, mustvalgel paberil tõuseb teema tähtsus ja efektsus märgatavalt.

Raadiouudistes sa võid öelda midagi väga olulist, ja kaks päeva hiljem ilmub see sama asi ajalehes ja siis tsiteerivad seda kõik nagu uut asja.

Samasugust arengut on märganud ka teine intervjueeritav, kes leiab, et raadio pole kaotajaks jäänud mitte ainult konkurentsivõime trükimeediaga, vaid ka rahvusringhäälingu teise poole, televisiooniga. Tema hinnangul tegutsevad inimesed suursugususe kaotanud raadios „tagasihoidlikult ja eesmärgiga mitte ärritada ringhäälingunõukogu“.

Eesti Raadio on orienteeritud mahakäinud inimestele. Sellele põlvkonnale, kes tahabki stabiilsust, kes ei taha... prahmakaid enam. [---] Mul on kurb meel, et Eesti Raadiol ei ole praegu, aastal 2013, niisugust arvamusiidri rolli. Eesti Raadiot ei tsiteerita ju ülearu sageli. [---] Autoriteet puudub täiesti. (Reet Valing)

Silvia Karro hinnangul võttis televisioon teatepulga üle 2000. aastate alguses, kui raadiojuhina lõpetas Ain Saarna ja telejuhina alustas Ilmar Raag.

Ain oskas kuidagi eriliselt raadioinimesi hoida. Palgad olid väikesed, võimalused olid väikesed, aga kuidagi nagu hoiti kokku ja midagi ei lagunenu. Televisioon ei olnud sellel hetkel nii tugev kui raadio. Aga siis hakkas televisioon arenema [---] Kui televisioon muutus tugevamaks, siis raadio jäi nagu natuke varju. Televisioon, ma arvan, on praegu ikkagi number üks.

Mõndagi võib oletada auditooriumi tagasiside põhjal. Üks intervjueeritavatest tõdes, et toimetuse helistavad inimesed on praegusel ajal palju kurjemad kui vanasti. Võimalik, et see pole ainult ajakirjaniku ja tarbijate vahelise kommunikatsiooni tunnus, vaid laieneb kogu ühiskonna mentaliteedile.

Praegu tuleb sagedamini ette, et enne sõimab ta sul näo korralikult täis — enne kui saad talle selletada, et see ei ole üldse mina, kellele te peate seda rääkima.

Kui raadio tähtsuse vähenemist on tajutud sageli, siis televisiooni rolli küsimärgi alla ei seata. Nagu raadiogi puhul on siin spetsiifilised, valdkonda süvitsi katvad saated hääbunud, aga televisioon kui tervik jääb oluliseks ka internetiajastul.

Ta annab kultuurimaailmast pildi, ta annab poliitikamaailmast pildi, ta annab loodusest pildi. Ta ikkagi kajastab kõiki valdkondi. See ongi tema roll. See vorm, kuidas seda tehakse, see muutub ajas. On ju inimesi siiani ja ilmselt jääb neid eluaeg, kes ei kasuta internetti. Kelle jaoks televisioon ongi infoallikas.

Avaõiguslikud printsiibid ja ülesanded ERR-i ajakirjanike käsitluses

Avaõigusliku ringhäälingu funktsioonide hulgas tuuakse eraldi esile nt informeerimist, silmaringi laiendamist, sotsiaal- ja tervisehariduse andmist, eesti keele hoidmist, samuti (kultuuri)väärtuste säilitamist, aga ka sõltumatust. Üks intervjuueeritavatest ütles, et raadio kui meedium saab tänapäeval oluliseks ainult kriisisituatsioonides. Ta toob näiteks 2005. aasta jaanuaritormi ja veeputuse Pärnus, kui kohalike jaoks katkema kippunud kommunikatsiooni muu maailmaga võimaldas auto- või transistorraadio.

Selles mõttes on raadio seniajani operatiivsem, aga ta säilivus on nõrgem. Ta ongi oluliste sündmuste asi. Kui on mingi korralik *action*, just ja praegu, siis on raadio etem igasugustest asjadest.

Oluline on turvatunde andmine kuulajale, leiab teine intervjuueeritav ja toob näite murrangulistest 1990. aastate algusest.

Mäletan ühte ööd, kui olid Riia sündmused ja kardeti, et Tallinnasse tulevad tankid. Öösel olid inimesed kogu aeg stuudios, kogu aeg saade käis, kogu aeg oldi valvel. [---] Raadio oli nagu mingi staap, kes korjas kokku teateid, mida inimesed kuskil tähele panid.

Seega, pidades silmas meediumispetsiifilist rolli, peab raadio olema valmis automaatselt kohanema ja kajastama, peab olema reageerimisvõimeline. Lähiminevikus vähemalt korra on avaõigusliku ringhäälingu tõsiseltvõetavus kannatada saanud. See juhtus 2007. aasta kevadel, kui Pronksiöö kajastamisel täitis avaõigusliku ringhäälingu rolli Kanal 2. Siiski usutakse, et toonasel alareageerimi-

sel kaugeleulatuvaid mõjusid ei ole.

Ma arvan, et kui praegu Ansip tahaks öelda midagi väga tõsist, siis ta ikkagi tuleb Eesti Televisiooni või Eesti Raadiosse — ta ei lähe Kanal 2sse või TV3sse.

George Gerbner¹ kirjeldab oma kultiveerimisteoorias ajakirjanikku kui väärtuste ja normide kinnistajat. Muu hulgas väidab Gerbner, et kultiveerimise määr on eetri mahust ja teistest struktuursetest faktoritest ning et ajakirjanik ei loo uusi, vaid säilitab ja kinnistab ühiskonnas juba olemas olevaid väärtushinnanguid. Üks intervjuueeritav laiendas sama funktsiooni ajakirjanikult organisatsioonile, öeldes, et ainult põhiväärtuste järgimisest tänapäeval ei piisa. Ta usub, et olukorras, kus infokanalite hulk on hoomamatult avardunud, tõuseb avaõigusliku missioonina teatud kindlate hoiakute ja vaadete arendamine varasemast tähtsamale kohale. Ta nimetab seda inimeste „õigel rajal hoidmiseks“.

Võiks olla sellise eluterve, pragmaatilise, konservatiiv-rahvusliku mõttelaadi kasvatamine või arendamine või kinnistamine.

Seega, kas saame rääkida ERR-ist kui meie „elunõunikust“? Üks teine intervjuueeritav märgib, et põhiväärtused ei ole avaõiguslikus ringhäälingus aastakümnete jooksul muutunud, kuid suhe avalikkusega on. Tema hinnangul hõlmab avalikkusega suhte muutumine kogu meediat.

Ajakirjandus kipub tulema väga kergelt vastu madalamale maitsele. Selle asemel, et teda tõsta enda järel ülespoole, pigem laskutakse tema juurde alla, et tal oleks lihtsam seda seedida.

Siit võib välja lugeda viite, et ajakirjanik peab ERR-i ja juldsemalt kogu meedia juures oluliseks eelkõige harivat funktsiooni. Üks intervjuueeritav jõuab järeldusele, et avaõiguslik missioon vajub vildakaks, kui spetsiaalsete meelelahutusaaadete hulk kasvab.

¹ George Gerbner. Growing Up With television: Cultivation Processes. — Media Effects: Advances in Theory and Research. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 2002, lk 43–67.

Rahvustelevision ja avaõiguslik raadio võiksid olla ikka tõsiste valdkondade käsitlejad.

Tõsiste valdkondade all peab ajakirjanik silmas avaõiguslike põhifunktsioonide täitmist poliitikast olme ja kultuurini. Üks intervjueeritav möönab, et meelelahutuse hulk on tänapäeval avaõiguslikus ringhäälingus „kohe päris suur“, aga ei käsitle seda miinusena või avaõigusliku ringhäälingu põhimõtetega vastuolus olevana.

Me elame nüüd teisel ajal. Inimestel on nii palju võimalusi saada infot ja saada meelelahutust mujalt. Ja on parem, kui meie suudame seda neile pakkuda ja nad seda vastu võtavad.

Intervjueeritavad kahtlevad, kas saateid saabki teha nii, nagu vanasti. Tõsistest asjadest rääkimine ei ole meelelahutuse voos lootusetult lahustunud, aga veendumust, et räägitu adressaadini jõuab ja mõju avaldab, ei ole.

Inimene ei viitsi enam eriti kuulata, ja ma ei tea, kas talle peabki kõike niimoodi ära nämmutama.

Erinevalt kolleegidest tunnistas üks intervjueeritav, et ta ei tea päris täpselt, mis on avaõiguslikkus. Tema jaoks pole ERR-i väljakujunenud hoiakud ja lähenemine piisavalt eristatavad erameediast, et selle põhjal ära tunda avalik-õiguslikkus.

Ma ei ole tähele pannud, et oleks põhimõttelisi erinevusi. Kui ma kuulan uudiseid — ühed ja samad uudised igal pool. Kõik arutavad asju, mis on valupunktid.

Kaasajal paistab avaõiguslikkusest organisatsioonist väljapoole lihtsustatud pilt, leiab teine intervjueeritav. Ta tunnetab, et ERR tähendab laialt levinud arvamuse järgi riigiraadiot või riigitelevisioni. Et tegu on riiklikult finantseeritud asutusega, tajutakse rahvusringhäälingut osana riigist. Suhtumises ERR-i võib täheldada eelarvamuslikkust — nii positiivset kui negatiivset.

Kui sa võtad riiki tõsiselt, siis sa võtad ka seda [rahvusringhäälingut — S. T.] tõsiselt. Me ütleme ju kogu aeg, et ärge ütlege riigiraadio, me oleme avalik-õiguslik ja me ei ole õukonnameedia.

See on see miinus, mida peetakse, et te peate rääkima seda, mida ette öeldakse.

Ringhääling kui ühiskondlike protsesside algataja

Avaõigusliku ringhäälingu roll ühiskonnas paistab paremini silma murdelistel hetkedel, võib järelda intervjueeritavate mõttekäikudest. See hoiak meenutab eespool kõlrama jäänud võrdlust rahvusraamatukoguga — organisatsioon on inimeste jaoks alati olemas, kuid tema väärtus ja funktsioon saab tõeliselt selgeks alles ühiskonna alustalasil kõigutavates protsessides. Küsimus on, millisena tajuvad nende protsesside juures organisatsiooni rolli ajakirjanikud ja toimetajad sisu loojatena. On see kõrvaltvaataja, vahendaja, algataja või mõni muu roll?

Kuigi mõiste „algatama“ kannab vastajate jaoks erinevaid tähendusi, saab kokkuvõtvalt öelda, et avaõiguslik ringhääling ei ole ega peagi olema protsesside algataja. Kõikidest pakutud protsessidest kuulub vaid ühe puhul algataja roll rahvusringhäälingule. See on „Jõulutunnel“, millest on arenenud selgelt markeeritav, konkreetsest projektist kaugeemale ulatuvate mõjudega heategevuslik traditsioon. Võib öelda, et see pani aluse heategevuse uuele mõistmisele Eestis.

Ajades ringhäälingu jälgi ühiskondlikes protsessides, kirjeldasid ajakirjanikud panust aktiivsete ja passiivsete rollide kaudu.

Aktiivsed rollid:

- a) lükkamine [„Ma arvan, et raadio ja televisioon on paljude protsesside lükkaja“];
- b) diskussiooni käivitamine [„Ta võib käivitada dispuute ja tõstatada küsimusi ja neid õhku visata“].

Passiivsed rollid:

- a) peegeldamine, kaasaaitamine [„On protsesse pigem peegeldanud kui käivitanud ... Peaks aitama käivitada ühiskondlikke protsesse“];
- b) foorumi, tribüüni võimaldamine [„Anda võimalus, et küsimustest räägitakse ja nende üle diskuteeritakse, ja minu arvates ta teeb seda küll“].

Üks intervjueeritavatest oli ringhäälingu kui protsesside algataja rolli suhtes kriitiline. Samas arvas ta, et ringhäälingule polegi tähtis niivõrd initsiaatori roll, kuivõrd algatusele kaasaitamine.

See on nüüd liiga palju nõutud, et raadio viskab mingi idee õhku ja see muudab maailma, tähendab Eestit, seda vist ei maksa arvata.

Enamasti seostasid ringhäälinguinimesed organisatsiooni ühiskondlikes protsessides osalemist iseseisvuse taastamisega seotud sündmuste puhul, olgu selleks siis Balti kett, saated „Loominguliste liitude tund“, „Mõtleme veel“ vms. Samas on praegune ühiskond hoopis teine isegi paarikümne aasta taguse ajaga võrreldes, mistõttu kontrolliva rolli hoidmine ja mõju mastaapsuse garanteerimine pole protsessides enam nii lihtne. Üks intervjueeritav tunnetab oma igapäevases töös, et Claude Shannoni klassikalise kommunikatsioonimudeli komponent — sõnumit mõjutav müra — kasvab pidevalt ning auditooriumini jõudmine on raskem kui kunagi varem.

Mitu korda peab rääkima ja seletama seda ühte asja või rääkima millestki, mis tundub oluline, ja ikka ei lähe kohale. See tähendab, et inimestel on taustamüra nii suur.

Töötajate väärtustamine

Struktuurimuutus, mille eesmärk oli organisatsiooni konkurentsivõimelisemaks muutmine kulu- de optimeerimise abil, tõi kaasa töötajate drastilise koondamise. Reformide käigus jäi ainuüksi televisioonis 1986. aastal tööl olnud 1150 inimesest 2001. aastaks alles 360.² Üks intervjueeritavatest märkis, et kuigi inimeste professionaalsus ringhäälingus on paljudes valdkondades kasvanud, ei pruugi see ära hoida tööjõu üldisest nappusest tingitud tagasilööke kvaliteedis.

Võib-olla mingi aeg tagasi oli ta [ringhäälingu tegemine — S. T.] selles mõttes professionaalsem, et iga ameti peale oli inimesi. Nüüd on — see

puudutab rohkem televisiooni, mitte raadiot — ametiinimesi ehk vähem, aga ma ei ütleks, et see alati võit on.

Sarnaselt mõne endise kolleegiga leiab teine intervjueeritav, et ringhääling ei väärtusta töötajaid. Kahe ajastu võrdluses on tajutav töötaja staatuse muutumine — tänapäeval ei väärtustata loomingu- liste inimeste panust piisavalt.

Ma ei mõtle seda rahalises mõttes, ma mõtlen seda kuidagi inimlikus mõttes. See, mida meie tundsiime siin raadios, et igauks, kes midagi te- gi, oli väärtuslik — kolleegide poolt, aga ka kus- kilt juhtide poolt. Sa tegid mingit väikest asja, aga kui sa tegid seda hästi, siis sa said sellest tea- da. Praegu on väärtustatud miski muu.

Kolmas intervjueeritav leiab, et iga inimese pa- nuse väärtustamine on (kasutamata) moodus meeskonnatöö arendamiseks. Inimliku tunnustuse kõrval on oluline ka rahaline külg.

Meeskonnatöö tähendab seda, et samavõrd, kui isegi mitte rohkem, saavad sinu taustajõud. [---] Et ka nemad oleksid rahaliselt motiveeritud, mit- te ainult see, et oi, meil oli koos nii tore.

Pärast Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni koon- dumist Eesti Rahvusringhäälingu lipu alla pole organisatsioonis enam kõik endine. Formaalselt sai kahest asutusest üks, mille puhul kõneldak- se lähtumisest avaõiguslikkuse põhimõttest, kuid erinevate organisatsioonistruktuuride kogemusega intervjueeritavad tunnetavad bürokraatia suure- nemist.

Oli Eesti Raadio eraldi organisatsioon, siis olid paljud toimingud palju lihtsamad. Aga büokraa- tia masinavärk on ERR-is minu hinnangul suurenenud.

Teine intervjueeritav ütleb, et ERR-is peaks olema rohkem mõistmist ja inimeste arvamuse kuulamist ning vähem arrogantsust — loomingu- liste töötajate asemel on esiplaanile tõusnud ametnikud.

Televisioon ei peaks olema ametnike asutus. See

² Ester Vaitmaa. Produtsendiamet Eesti Televisioonis. Võrdlus erapro- dutsentidega. Bakalaureusetöö Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommu- nikatsiooni instituudis. Tartu, 2007.

ei ole mitte ametnike televisioon, vaid ikkagi nende televisioon, kes televisiooni teevad. Ametnike ülesanne on luua kõik tingimused, et televisiooni saaks teha.

Rahvusringhäälingu arengukavas nähakse reformide jätkuna ette uudistetoimetuste lõplikku ühendamist 2015. aastaks. Esimesed sammud selles suunas on tehtud. Intervjuude põhjal ei saa reforme üheselt õnnestunuks hinnata.

Ma ei näe seda lisaväärtust, mida on andnud uudistetoimetuste ühendamine, ja ma ei näe ka seda lisaväärtust, mida on andnud sporditoimetuste ühendamine.

Kokkuvõtvalt võib intervjuueeritavate vastustes täheldada, et organisatsiooni ja selle töötajate suurenenud distants tekitab teatud heitumust. Tegelikult televisiooni ja raadiot tegevad inimesed näevad, et ringhäälingu kesketeks figuurideks on tõusnud hoopis ERR-i juhtkond.

Ajakirjaniku rolli muutumise tajumine

Jagaksin intervjuudes väljatoodud peamised põhimõtted ja väärtused kahte üldisesse kategooriasse: a) loominguline vabadus ja b) usaldusväarsus, mille tunnustena võib käsitleda objektiivsust, ausust, eetikat ja vastutust.

Üks intervjuueeritavatest ütleb, et ajakirjaniku vaatepunktist on loominguline vabadus põhiline.

See võimaldab inimesel teha oma tööd nii, et sellega ise rahul on.

Teine lisab, et meeskonnale on väga oluline, et nende tegevust ei dikteeritaks. See puudutab mitut valdkonda, sealhulgas loodusajakirjandust, kus mõju avaldab avalik tellimus kas riigilt või Euroopa Liidult. Nii on näiteks teadussaateid „Püramiidi tipus“ ja „Rakett 69“, aga ka loodussaadet „Osoon“ rahastanud Euroopa Sotsiaalfond vastavalt TeaMe projekti ja Keskkonnainvesteeringute Keskuse kaudu. „Osoon“ suudab tellimusele vaatamata tegutseda sisulises plaanis sõltumatuna.

Meid aktsepteeritakse kui tõsiselt võetavaid tegijaid ja meile ei kirjutata ette, et peate

kajastama seda või seda.

Loomingulise vabaduse tajumine on tunnetuslik ja olnud aegade jooksul sõltuv ka toimetusest ja valdkonnast, milles ajakirjanik tegutseb. Tartu stuudios töötanud ajakirjanik võrdleb 1980. aastaid pealinna tingimustega:

Me olime siiski piisavalt palju kaugemal, et mitte igal hetkel meile ette dikteerida või öelda saaks. Meil olid palju rohkem vabad käed kui Tallinnas.

1980. aastatel ainult välispoliitikale spetsialiseerunud intervjuueeritav ütleb, et nõukogude ajal tänapäevases mõistes sõltumatust polnud, aga see-eest kuulus ajakirjanike ametioskuste hulka võime informatsiooni peita. Et paremini mõista stiili, kuidas informatsiooniga teadlikult manipuleeriti, toob ta konkreetse näite.

Kunagi oli ju jutt sellest, et atentaadi taga Rooma paavstile on bulgaarlased. Seda ei saanud aga otse öelda. Ma toon näite, kuidas võis kõlada üks lõik kommentaarist: „Lääne agentuurid millegipärast väidavad, et Bulgaaria on selle asja taga.“ Siis sai veel panna kolm-neli lauset, et mida lääne agentuurid siis tegelikult väidavad, mis need bulgaarlased on teinud. Siis võis olla seal kuues lause, et loomulikult TASS-i teatel see asi ei ole võimalik — see asi ei olnud niimoodi, see oli hoopis naamoodi. Aga see, mis lääne agentuurid olid öelnud, see oli sul ära öeldud. Ja kes oskas kuulata, sai aru sellest, et see kuues lause, mis lükab eelmised viis lauset ümber, see on jama.

Toodud stiilinäide kirjeldab ilmekalt toimetajate kohanemisevajadust autoritaarses süsteemis, kus eesmärk oli esitada parteiliselt kallutamata informatsiooni. See polnud võimatu, kuid eeldas piiride proovimist ja mänguruumi head tajumist. Teise üldisema kategooriana räägivad ajakirjanikud sageli usaldusväarsusest, mis hõlmab selliseid väärtusi nagu objektiivsus, vastutus ja eetilisus.

Usaldusväarsusega mängimine on hull asi. Meie küll oleme püüdnud, vähemasti mina olen püüdnud, et ma ei riku seda usaldust, mis mul kuula-

jaga on. See tähendab, et ma ei valeta ja ei vassi talle. Ja ma püüan seista tema eest seal, kuhu tema ise ei ulatu. Vahendada teda sinna, kus ta ise küsida ei saa või kohal olla ei saa.

Tundub, et mõned väärtused, nt objektiivsus, tolerants ja eetilisus, ilmnevad eriti kontrastselt raskete teemade puhul. Värskema näitena võiks tuua rahvuskangelase dopingujuhtumi.³ Nagu praktika kinnitab, pole aktsepteeritav piir maha märgitud kõigi jaoks kaugeltki samale kohale.

Mulle ei meeldinud järgmise päeva lehtede esikaanepildid, kus oli näidatud nutvat Veerpalu [---] sellist pisarate väljakiskumist, mulle see on absoluutselt vastuvõetamatu. [---] Kui ma teisele inimesele sellega haiget teen, siis ma seda sensitiivset materjali ei kasuta.

Intervjuudest ajakirjanikega selgub, et usaldusväärsus võib löögi alla sattuda seoses ootustega, mille kontekst või taustsüsteem võib olla väga erinev.

Ajakirjaniku ja sportlase suhetes on üks oht — sa ei tohi minna liiga semulikuks.

Pidev samade allikatega töötamine võib suhte familiaarseks muuta. See esitab ajakirjanikutööle väljakutse — fookus võib kaduda. Ajakirjanik ei oska küsida õigeid küsimusi või käitub saadud infoga valesti, liiga heldelt või liiga kitsilt. Usaldusväärsus on auditooriumi kõrval tähtis ka allikate suhtes.

Ühte ajakirjanikku võib usaldada, teist mitte. Kui mulle räägitakse *off the record*, et sa ei kasutaks seda kuskil, vaid see oleks sul tagataskus, siis ma seda kunagi ei kasuta. Aga ma tean ajakirjanikke, kes ei suuda sellest kinni pidada. Ja nendega käitub sportlane edaspidi teistmoodi.

Ehkki ajakirjaniku ja toimetaja rollide vaatlus selles töös kohati kattub, toon siin eraldi esile toimetaja funktsioonid nõukogudeaegses ringhäälingus, mis polnud pelgalt ajakirjandusliku sisu loomisega seotud. Üks intervjuueeritavatest kirjeldas neid nii:

a) Et asi laabuks. Et saatejuhiga oleks hea klapp (kõige üldisemas mõttes);

b) Mul oli õnn olla selle asja toimetaja ja hoolitseda, et autor tunneks ennast siis maksimaalselt hästi. Eks see on see toimetaja põhirõõm (loodus- saated Fred Jüssiga);

c) Et inimesed, kes tulevad, tunneksid ennast siin majas turvaliselt. Ühesõnaga umbes nii, et kui on vaja, siis toimetaja on see, kes ütleb, et vaat varuväljapääs on seal, mine sealt (ühiskondlik- poliitiliselt heitlikul ajal „Loomeliitude tunni“ juures).

Seega oli üks toimetaja funktsioone puhtalt organisatoorne, et kindlustada koostöö tõrgeteta sujumine. Hierarhias mahtus toimetaja amet peatoimetaja/direktori ja autori oma vahele.

Toimetaja oli nõukogude ajal kui padi, kuhu mõlemalt poolt tulevad need nätsud. Ühelt poolt autor, teiselt poolt ülemus. (Helgi Erilaid)

Organisatoorsete ülesannete kõrval puutus toimetaja sisulisse loomesse esimese ülevaatajana. Tema oli see, kes parandas tekste ning seejärel kõrgemate ülemustega kooskõlastas (viis viseerimisele). Et autorid olid üldjuhul tõelised spetsialistid ja isiksused, piirdus toimetaja tegelik panus tekstima- terjali töötlemisse enamasti pisiasjadega.

Professionaalsuse indikaatorite muutumine

Kõrvutades ajakirjanike professionaalsust kui sellist ringhäälingu eri perioodidel, tundub mulle möödapääsmatu uurida mõne indikaatori muutumist.

Tööstaaž

Ajakirjaniku ja toimetaja tööstaaži käsitlemine organisatsioonis on muutunud väga märgatavalt. Tänapäeval võib pikaajaline püsimine ühes kindlas ametis töötaja positsiooni kahjustada, varem niisugust mõtlemist polnud.

Vene ajal oli nii, et kui sa istusid oma posti otsas, siis polnud see halb näitaja, kui sa olid seal kaua. See oli hea näitaja. Saad oma tööga hakkama. Praegu kui sa oled viis-kuus aastat ühe koha peal, siis öeldakse, et juured kasvavad alla.

³ Mõeldud on suusatajat Andrus Veerpalu. — *Toim.*

Üldjuhul on ühes valdkonnas või ametis kauem töötanud inimesel uue tulija ees mitu eelist: asjatundmus, pädevus, laiem kontaktide võrgustik jne. Siin on teatav vastuolu, aga kui pole kaalutud uue tulija eeliseid ja kvaliteete võrdluses vana olijaga, ei saa ühest hinnangut anda.

Eruditsioon

Mitu intervjueeritavat on märganud eruditsiooni põlvkondadevahelist erinevust tänaste noorte kahjuks. Harituse tase meediatöötajate seas langes järsult meediaturu avanemisega eraomandile, kui massiliselt tekkinud jaamad, kanalid ja väljaanded vajasisid kiiresti ja palju töökäsi. Kvaliteetse tööjõu puudus ilmnes ka ringhäälingus.

90ndate päris alguses tuli nagu paisu tagant neid, kes olid oma akadeemilises stuudiumis viletsasti õppinud ja otsustasid, et no hääl kannab ja tulen teen midagi. Ja siis oli vaja rohkem uusi hääli ja nad kulusid ka kiiremini, sest tehti pikki päevi. Nende ilma kultuurilise ja haridusliku taustata inimeste hulk eetris on ju päris jube.

Osaliselt on sama häda kandunud kaasaega, kui teha järeldusi katsetest ametikoha täitmiseks uudistetoimetuses.

Nad ei tunne huvi meie praeguse elu vastu ja eelmisest ka ei tea mitte midagi. Kui hakata küsima, et mis meil Eestis toimub, teha mõni kontrollküsimus, siis ei teata ministreidki.

Teine intervjueeritav on veelgi radikaalsem, küsides otse raadio positsioonilt:

Kas meie hulka on tulnud uusi haritud ajakirjanikke? Ma ei saa aru, kuhu nad lähevad. Miks nad ei taha tulla Eesti Raadiosse? Sest praegu tulevad meile mingid niisugused, ma ei tea, isehakanud kuliibinid.

Võimalik, et omajagu on süüdi ringhäälingu või meedia kui terviku kuvand, mis peibutab pisema potentsiaaliga tegijaid, lisaks see, et haritud inimesi ei motiveeri ajakirjandussfääri pigem keskpärane töötasu ning väljakutseid otsitakse mujalt.

Multiskilling

Ühe intervjueeritava hinnangul on professionaalsuse üks indikaatoreid *multiskilling*. Ajakirjaniku universaalsuse suurenemise nõue tuleneb peamiselt majanduslikest teguritest. Kui organisatsioon ei suuda palgata piisavalt spetsialiste, peab üks inimene ära tegema mitme töö. See tähendab lisakoormust nii sisuliselt (nt lisaks poliitika valdkonna katmisele kultuur) kui ka tehniliselt (nt lisaks intervjuu sooritamisele selle töötlemine ja edastamine).

Kui raha on vähe, nagu meil taas on, siis selliseid tohutute multifunktsionaalsete oskustega inimesi välja valida ja tööle saada on suhteliselt keeruline. Nad peavad oskama orienteeruda poliitikas, käsitsemata arvutit; olema reporter, olema raadiohäälega ja veel ja veel ja veel,

Ahelreaktsiooniga vähe raha — tööjõu nappus — kvaliteedi säilitamine kaasneb toimetaja rolli teisenemine. Sõltub konkreetsest valdkonnast, aga näiteks uudiste puhul on pärast taasiseseisvumist kannatada saanud põhjalikkus ja korrektsus, leiavad intervjueeritavad.

Loojast vahendajaks

„Uued majandussuhted, millega siginesid igapäevasesse kõnepruuki mõisted nagu eraomand ja kasumiootus, löid pinnase pealiskaudsusele, pehmetele teemadele ja võidujooksule,“ ütles üks intervjueeritav. Rahvusringhääling on suutnud seda mingil määral vältida, kuid mitte täielikult.

Nüüd on ju uudis niimoodi, et võetakse BNS-i välisuudis, tõlgitud uudis, ja see loetakse ka veel kirjavigadega ette, kui BNS on kirjavea teinud. Või siis võetakse uudis, tõlgitakse inglise keelest ära ja põrutatakse eetrisse. Kogu moos. Originaaluudiseid meil tegelikult enam ei tehta. Kui sul on raadios iga tunni aja tagant saade, siis kes see jõuab neid juurde otsida ja ilmselt pole ka vajadust.

Selle põhjal võib järeldada, et ringhäälingu uudistejakirjanike puhul on looja roll kahanenud ja vahendaja roll kasvanud. Olemuslikult ei saa üht

teisest halvemaks pidada, kuid ränga koormusega kaasnev masinlikkus ja pinnapealsus mõjub loominguilisele inimesele rusuvalt.

Pead pilku kellal, teed ruttu valmis, ja jooksed järgmisele [sünnimusele, loole — S. T.]. Ja õhtul ei ole sa ise rahul millegagi, sest kõik läks pinnapealselt. Aga igal inimesel on soov mõne asjaga natukese sügavuti tegeleda. Et ta ise ka sisemise rahulduse saaks.

Mõju avaldab sündmuste rohkus. Tänapäeval on toimetaja roll valikutegijana märgatavalt suurem kui varasematel aegadel.

Seda oli lihtsam teha, sest niisugust infotulva kui praegu ju ei olnud.

Uudise neutraalsus

Võimalik, et professionaalsuse indikaatorina on ajas muutunud ka meedia põhikriteeriumide hulka kuuluv neutraalsus. Valitsenud ideoloogilise surve tõttu ei saa me nõukogude aja neutraalsust käsitleda tänasega võrdväärseks. Aga tähelepanu äratav see, et neutraalsust kui kriteeriumi on erinevalt käsitletud ka viimase 25 aasta vältel.

Kui tänapäeval öeldakse, et sa ei tohi uudistes kommentaari öelda — noh, sa pead olema täiesti neutraalne, siis ma arvan, et kuna me [taasiseseisvumise ajal — S. T.] kandsime ise oma uudiseid ette, siis sinna tuli ka hääletoon sisse, mis ei olnud kooskõlas uudise neutraalsusega. See oli ikka selline, et no tahaks ikka ära panna. Sõnavabaduse mõttes oli see üks paremaid aegu.

Inimlikult on mõistetav, miks taasiseseisvumise ajal uudise neutraalsus polnud püha. Intrigeerivalt kõlab „ärapanemise“ ja „sõnavabaduse“ mingil määral samastamine. Hinnangust „oli üks paremaid aegu“ võib välja lugeda, et ajakirjanik peab praegust aega jälle mingil moel piiravaks. Sarnase viite teeb 1990. aastate algusele ka teine intervjueritav.

Mingitel hetkedel oli minu arvates raadiomajas hästi palju eetilist vabadust. Sest et see sõltus sinust endast, mida sa lasid [eetrisse — Toim.] ja kuidas sa seda tegid.

Kolmas intervjueritav rõhutab ranget objektiivsust, öeldes, et uudistetoimetaja pole eetris hinda jaks, kas valitsus on süüdi väikses pensionis.

Mina edastan seisukohti.

Sõna kvaliteedi langus

Koos Eesti vabanemisega saabus 1990. aastate alguses ringhäälingusse hulk uusi tegijaid, kelle puhul võis täheldada erinevat valmisolekut ja taset — oldi vana mentaliteedi poolt rikkumata julged „murdjad“.

Võeti ette teemasid, mis ei olnud nagu tavaliselt, ütleme paberikandjal ilmuvad ajakirjanduse teemad. Õpiti ja osati kasutada julgeid otseütlusi, julgeid paralleele, aga kõik ka tänu sellele — minu meelest —, et ütledad oskasid sõna kasutada.

Ajastute erinevusi mõõtes võib märgata labasemaks muutunud teksti. 1990ndate alguses saabunud ajakirjanike lainel oli ka teine pool, puuduliku haritusega juhuseotsijad. Täienduseks võib lisada, et tekstide kvaliteedi languse põhjuseks võis olla kehvalt haritud meediatöötajatele võimaldatud absoluutne vabadus. Erinevalt nõukogude ajast puudus sõnaga ümberkäimise treenitus, käsitööoskus teksti kultiveeritumalt edasi anda.

Ridade vahele mõtte peitmine, see ei ole seotud ainult tsensuurile või ülemusele meeldimisega. See näitab ka, kuidas sa suudad sõna vallata, et sul on ka oskust rääkida asjadest mitte otse lahise tekstiga. (Reet Valing)

Siin hinnanguid andvad ajakirjanikud lähtuvad eeskätt isiklikust Vikerraadio-kogemusest. ERR-i erinevatele raadiokanalitele lähenemine ei ole selle töö eesmärk. Ainus intervjueritav, kes on töötanud nooremale sihtgrupile suunatud Raadio 2s, märkab vahet suhtumises sõnasse, mis tuleneb arvatavasti nii põlvkondade kui ka jaama profiili erinevustest.

Võib-olla ta [sõnaga ümber käimine — S. T.] on natuke kergemaks läinud. Mulle tundus, kui ma olin Raadio 2s, et oli saateid, kus sõna kaalus vä-

ga vähe. Võib-olla see pidigi niimoodi olema. Ma ei ole siin hindaja. Ma saan siin vaid oma arusaamise võtta. Mina olen õppinud, et sõna on väga oluline ja et tuleb mõelda, enne kui ma ütlen. Et mul ei oleks pärast piinlik.

Tervikpildis peetakse praegusi ajakirjanikke professionaalsemateks.

Nad on sõnaosavamad, nad väljendavad ennast kindlamini ja oskuslikumalt, targemalt.

Interneti ja tehnoloogia mõjude tajumine

John Keane⁴ leiab avaliku sfääri struktuurimuutusi analüüsid, et Euroopa avalikus ringhääling ei suuda täita kõiki printsiipe ja on sisenenud kriisi. Lisaks põhjustele, nagu ringhäälingu ebakindel rahastamine ja poliitiliselt ebamäärane roll, toob Keane välja tehnoloogilised muutused, pidades just neid kõige olulisemaks. Kaabeltelevisiooni ja interneti tulekuga on avalikus ringhäälingu endisest tehnoloogilisest piiratud tingitud sagedusala kasutamise eelisolek kadunud. Kuidas tajuvad muutusi tehnoloogias, konkreetsemalt interneti levikut, ringhäälingu ajakirjanikud ja toimetajad?

Tehnoloogia arengut nähakse ringhäälingurahva seas üldjuhul positiivsena: ajakirjanik on tänu sellele mobiilsem, ta saab infot väiksema vaevaga ja kiiremini kui varem. Aga mõju ei piirdu ainult tehnilise teostusega. Intervjueeritavad tajuvad interneti levimise tulemusena muutusi ka sisus. Auditooriumi elu *online*'is seab õhtusele uudistesaaatele uued kriteeriumid ja asetab ringhäälinguprogrammid mõneti muutunud ülesannete ette. See puudutab lisaks uudistele ka teisi saateid.

Auditooriumi jaoks on tekkinud sisulised alternatiivid. Sama käib ka operatiivsuse kohta. On väga tõenäoline, et *online*'is elav inimene teab õhtuse uudistesaaate eetriajaks sama palju kui saatejuht või toimetaja. See tähendab, et uudise faktiväärtus väheneb iga sekundiga. Ei tee kahju, kui seada eesmärgiks päev kokku võtta.

Kui sa õhtul uudiseid teed, siis sa pead sellega arvestama, et pead suutma õhtul sinna mingit lisaväärtust pakkuda. Sa pead asjast rohkem teadma kui ainult fakti.

Meelelahutuse roll meedias, sealhulgas avalikus ringhäälingus, on järjekindlalt kasvanud. Siin võib märgata teatud põhimõttelist vastuolu. Ühed leiavad, et internet toob meelelahutuse potentsiaalsele auditooriumile kätte ja televisioon ei peaks „võidurelvastuma“. Teised usuvad, et ka kaaluka info edastamisel peab vaatajat köitma emotsiooniga.

Nüüd, seoses interneti tulekuga, kui maailm on lahti, kui sa informatsiooni hangid väga kiiresti ja operatiivselt, on tähtis, et see antakse sulle pehmes vormis. Emotsioon on tähtis.

Pealegi, kui meelelahutus on tõesti oluline ja vältimatu, siis las tarbija saab selle (korraldatud ja kvaliteetsemal kujul) kätte rahvusringhäälingust.

Inimestel on nii palju võimalusi saada infot ja meelelahutust mujalt. Parem, kui meie suudame seda neile pakkuda ja et nad seda vastu võtavad.

Üks intervjueeritav leiab, et tänu tehnoloogiale on raadio tulnud kuulajale lähemale.

Niisugune vaba vestlus ja mitte ettevalmistatud teksti esitamine on igapäevane. Suhtlus on toonud raadio kuulajale lähemale.

Kõige üldisemalt lähenedes on tehnoloogia ja interneti arenguga suurenenud ringhäälingu mobiilsus ja kiirenenud info liikumine. Esimese teguri üks värvikamaid näiteid on loodussaadete olemise põhimõtteline muutumine. Kui varem näidati stuudiovestluse juurde looma fotot, siis tänapäeval minnakse kaameraga loomale urgu järgele ja stuudiovestlust asendab reportaaž metsast. Üks intervjueeritavatest kirjeldab infohankimise olulist muutumist.

Oli kartoteek. Pidin helistama kõiksugu paiku läbi ja küsima, mis teil juhtub. Ega siis ei olnud nii nagu praegu, et võtame arvuti lahti ja ollal-

⁴ John Keane. Structural Transformations of the Public Sphere. — Digital Democracy: Issues of Theory and Practice. In Kenneth Hacker & Jan van Dijk (Eds.), London: Sage, 2000, lk 70–90.

laa — kõik on olemas! Ei olnud. See käis kõik tunduvalt keerulisemalt.

Uus põlvkond ei kujuta ette montaaži mujal kui arvutis, mis asendab kääre ja liimi, mille abil monteriti materjali veel 1990. aastate esimesel poolel. Siiski kaasnevad tehnoloogilise arenguga ka teatud ebamugavused. Näiteks pidev ja paratamatu vajadus ümber õppida ning masinate tõrkumine.

Tehnika on ka väga haavatav. Ma pean silmas, et kui miski kokku jookseb, siis ta jookseb ikka põhjalikult.

Kui „robotite mäss“ kõrvale jätta, nähakse tulevikus eelkõige positiivset. Pigem heidetakse organisatsioonile ette suutmatust ajaga ühte sammu käia. Tänapäevane ülioperatiivne maailm esitab uusi nõudmisi. Üks intervjueeritav toob praktilise näite, kuidas digitaalsel ajastul elamisest hoolimata käib saadete ette tegemine nädalases tsükliis ja kuidas see võib usaldusväärse kahtluse alla asetada.

Me rääkisime võõrliikidest, kuna keskkonnaministeeriumist tuli teade, et tuleb ära keelata punakõrv-ilukilpkonnade ja pesukarude sissetoomine, sest et nad satuvad loodusesse ja tekitavad kahju loodusele. Aga meil oli tehtud saade kolm päeva varem valmis ja siis tuli nädalavahetus. Pärast seda kohe šaakaliuudis. Puhtalt võõrliik ja veel missugune. Nüüd tekkis rumal olukord, et meie räägime ka võõrliigist, aga räägime mingist süütust pesukarukesest ja šaakal on siinsamas metsas.

Intervjueeritavad ei taju internetis veel ringhäälingu konkurenti. Pigem käsitletakse internetti koos selle miinuste ja plussidega kui täiendavat koostööpartnerit, sest parimagi pingutuse korral ei suuda ringhääling rahuldada kõiki vajadusi.

Ma loodan, et vaatajad ja kuulajad, välispoliitika huvilised, saavad sealt [internetist — S. T.] infot kätte, kui ka raadios või televisioonis seda välispoliitika mahtu väga palju ei ole.

Interneti suur eelis, eriti televisiooni ees, on mobiilsus — niinimetatud kaasavõtmise efekt, olgu siis telefonis või arvutis. Aga mitte alati ei pea nimetatud efekt töötama ringhäälingu kahjuks.

Inimese suhtlemine raadioga on muutunud, ta ei pea istuma raadio juures, kui seda parasjagu ei saa. Ta kuulab hiljem järele. See on terve uus maailm.

Nüüdisaegne avaõiguslik meedia pole ka ise enam kitsalt ringhääling, vaid kasutab järjest laiemalt võimalust pakkuda sisu otseülekandes interneti kaudu, olgu selleks pressikonverentsid, spordivõistlused, auhinnatseremooniad või muud sellised sündmused, mis avaliku huvi, eelarve piiratuse või mõne muu põhjuse tõttu eetrikünnist ei ületa. Eraldi teema on järelkuulamine või -vaatamine. Hoolimata mobiilsusest ei pea ajakirjanikud tõenäoliselt, et veebiväljund muutub tähtsamaks kui traditsiooniline ringhääling. Põhiargument on portaalide kahjuks rääkiv kvaliteet.

Selge see, et portaalid ei suuda vajalikul tasemel teleülekannet teha. Kui meil on otseülekanne, siis ei ole portaalil seal midagi teha.

Mulle tundub, et see, millisena nähakse raadio ja televisiooni tulevikku ajal, mil internet meediumina köidab aina suuremat auditooriumi ja mõjutab tugevalt inimeste eelistusi, sõltub vastaja vanusest. Töös küsitletud inimesed on staažikad ja kogemusega meediatöötajad, kes usuvad, et ringhääling ei jää kaotajaks.

Vastused uurimisküsimustele

Järgnevalt esitan käesoleva uurimuse empiirilise materjali analüüsil põhinevad järeldused püstitatud uurimisküsimuste kaupa.

Missugusena tajuvad ajakirjanikud avaõigusliku ringhäälingu funktsioone?

Esimese asjana hakkab ajakirjanike käsitluses avaõigusliku ringhäälingu staatusest silma institutsiooni tugev müstifitseerimine. Seda võrreldakse rahvusraamatukogu kui millegi kõrge ja eetilise-

ga. Ringhäälingut seostatakse tõenäoliselt ja usutakse rahva jaoks alati olemas olevat. Väidan, et niisugune tõlgendus on omane töö konkreetsele valimile — ajakirjanikele ja toimetajatele, kelle ühistunnuseks lisaks tööandjale on ühiskondlike struktuurimuutuste üleelamine 1990. aastate alguses. Teine avaõigusliku ringhäälingu tõlgenduse viis on normatiivne — kuidas peaks meedia andma oma panuse demokraatliku ühiskonna toimimisse? Vastusena pakutakse harimist ja seda kahes tähenduses: esiteks silmaringi laiendamine ja teiseks teatud kindla mõtteviisi arendamine, n-ö õigel rajal hoidmine. Lisaks neile tuuakse esile ootusi ja ülesandeid, millest mõni (nt eesti keele ja kultuuriväärtuste säilitamine) on pigem rahvusringhäälingu täita, mõni aga (nt informeerimine) laiendatav meediale üldiselt.

Eesti avalikus ruumis ulatuslikult, kuid väheviljakalt käsitletud meelelahutaja funktsiooni suhtuvad intervjueeritavaid valdavalt skeptiliselt, eelistades näha avaõiguslikku ringhäälingut tõsis- te valdkondade kajastajana. Ometi leidub teisiti mõtlejaid, kes viitavad uue meedia ajastule. Kuna auditoorium saab info ja meelelahutuse igal juhul ka mujalt kätte, siis miks mitte pakkuda seda ise — viisil ja kvaliteedis, mis kohane rahvusringhäälingule.

Mitme pakutud üldise väärtuse seast tõstavad ringhäälingu pikaajagsed töötajad esile usaldusväärsust ja operatiivsust. Esimest rõhutab eriliselt ka ringhääling oma arengukavas. Põhjust oma tugevust rõhutada on, sest 2012. aasta lõpus tehtud Turu-uuringute AS-i uuring näitab, et 79% Eesti elanikest usaldab rahvusringhäälingut. Seejuures on usaldusväärsus viimastel aastatel olnud tõusutrendis. Eraringhäälingu puhul on vastav näitaja 66% ja trükiajakirjandusel 63%.⁵

Operatiivsuse esiletõstmist julgen seostada tegijate mõningase mure või isegi hirmuga meedia fundamentaalselt olulise kriteeriumi pärast. Otseselt intervjueeritavad sõna „hirm“ ei kasuta, ometi võib tajuda ärevust. Raadiorahvas näib tunnetavat, et raadio pole inimestele enam nii oluline ja selle kui meediumi tähtsus ilmneb (ainult)

kriisisituatsioonides. Raadiosõna nõrga säilivuse tõttu eelistavad intrigeeriva ja skandaalse informatsiooni valdajad avalikustamiseks ajalehte või televisiooni. Lisaks tõdetakse, et kui varem suutis raadio luua läheduse ja isikliku seotuse tunnet, siis praegusel ajal näib distants raadio ja kuulaja vahel olevat kasvanud — ehk isegi nii suureks, et pole põhjust rääkida kuulajast, vaid kuuljast. Siin tuleb taas meelde tuletada mõne ajakirjaniku tähelepanekut, et ajastu on teine ja erinevalt internetieelsest perioodist saab auditoorium kõiki vajadusi rahuldada muude kanalite kaudu. Konkurentsist ja auditooriumi süvenemisvõime hajumisest tulevalt jääb mulle mulje, et raadioajakirjanikud ei tunne end (iga päev) vajalikuna — vähemalt mitte sel määral nagu varasematel aegadel.

Võimalik, et raadio funktsiooni ja tähtsuse ebaselgust suhtes ühiskonnaga võimendab inimeste teistsugune väärtustamine organisatsiooni sees. Mitu intervjueeritavat toovad olulise muutusena esile loojate asemel juhtkonna ja bürokraatia esiplaanile tõusmise. Seda arusaama väljendatakse otse, aga samale tendentsile viitab ka ajakirjanike kuvand ringhäälingust 1960. ja 1970. aastatel. Kui praegu on kuvand pigem ametnikukeskne, siis pool sajandit tagasi oli see ülivõimsalt autorikeskne. Inimeste väärtustamisel tuntakse puudust nii tunnustusest kui kõrgemast töötasust, sealhulgas autorite ja taustajõudude proportsionaalsemast tasustamisest tugevama meeskonnavaimu hüvanguks. Võib tajuda inimeste ülitundlikkust hierarhiliste positsioonide (muutumise) suhtes. Ringhäälingust lahkunud või koondatud ja (ehk just seetõttu) avameelsemad intervjueeritavad kritiseerivad tugevalt raadio ja televisiooni liitmist Eesti Rahvusringhäälinguks 2007. aastal. Nende hinnangul pealesurutud sünergia ei toimi ja ühendamisest loodetud kasu pole tõusnud.

Ringhäälingu funktsiooni ühiskondlikes protsessides tajuvad intervjueeritavad ühte viisi. Küsimus sai püstitatud avaõiguslikust ringhäälingust kui ühiskondlike protsesside algatajast, aga niisugust rolli pole vastajad märganud ega pea seda ka vajalikuks. Üldiselt nähakse ringhäälingut kui protsesside peegeldajat ja vahendajat, mis annab aruteluks foorumi. Seda funktsiooni kirjeldatakse kõige sagedamini näitega loominguliste liitude vahenda-

⁵ Eesti elanikud usaldavad enim päästeametit ja kõige vähem erakondi. — Postimees, 03.01.2013. Vt <http://www.postimees.ee/1091820/eesti-elanikud-usaldavad-enim-paasteametit-ja-koige-vahem-erakondi> (vaadatud mais 2013).

misest 1980. aastate lõpus. Denis McQuail⁶ loetleb meedia vahendajarolle: aken, peegel, värvavaht (filter), teeviit, foorum või platvorm, kaasaraäkija. Ajakirjanike käsitus rahvusringhäälingust kattub täies mahus McQuaili omaga.

Missugusena tajuvad ajakirjanikud oma rolli ja selle muutumist ringhäälingus?

Ajakirjanikutööd iseloomustavate isiklike väärtustena esitavad intervjueeritavad peamiselt põhimõtteid nagu usaldusväarsus ja loominguline vabadus. Kumbki väärtus on ajastuülene, kuigi seotud erineva kontekstiga. Personaalses plaanis kätkeb usaldusväarsus samu tunnuseid mis organisatsioonigi puhul: ausus, objektiivsus, eetika jne. Võrreldes tänapäevaga rõhutatakse sovetiaegset erilist vajadust jääda ausaks iseenda ees. Loomingulise vabaduse tunnetamist võib kirjeldada sinusoidina, mille lainehari kerkis autoritaarsele režiimile ja tsensuurile iseloomulikust madalseisust kõrgpunkti 1990. aastate alguses, kui taasiseseisvumise tingimustes oli ajakirjanikule lubatud peaaegu kõik. Seoses erameedia saabumisega ümberstruktureeritud turule on aga kehtestatud uued normid ja loomingulisest vabadusest 25 aasta taguses tähenduses rääkida ei saa. Nagu üks vastajatest märkis, sarnaneb tänapäev enesetsensuurilt nõukogude ajaga. Tuleb pidevalt jälgida, et oma saatega kellelegi liiga ei tee.

Nõukogude ajal oli ajakirjanik suurel määral ideoloogiasinstrument. On tähelepanuväärne, et Nõukogude Liidu lagunedes kandsid ajakirjanikud sama rolli edasi, aga kui varem oli maailmapildi kehtestamise roll neile peale surutud, siis iseseisvuse taastamise ajal võtsid nad ideoloogiatöötaja rolli endale ise. Viidates päevapoliitikale, kahtlevad mõned intervjueeritavad, kas ajakirjanikud tänapäeval ikka saavad kõigest ja vabalt rääkida. Mida nad konkreetselt kartma peavad, jääb selgusetuks. Kas ajakirjanikud tajuvad ringhäälingus teatud valitsusmeelsust ja kas enesetsensuuri võib tõlgendada hirmuna ametikoha kaotamise ees?

Selliste kahtluste põhjendatust on raske hinnata, sest teiste intervjueeritavate hinnang viitab sõltumatusle — formaalne eelkontroll ajakirjandusliku sisu üle puudub ja kogu vastutus lasub ajakirjaniku

õlgadel. Kui nõukogude ajal tekkisid võimalikud probleemid ideoloogilisel pinnal, siis tänapäevaste näidete varal võib öelda, et vastuolud tulenevad eelkõige uudiskriteeriumide erinevast tõlgendamisest. Ajakirjanike arvates esineb sanktsioone praegusel ajal vähem, samas on need rangemad ja väljenduvad ka inimeste vallandamises. Vallandamisi nõukogude perioodist ei mäletata. Kõige karmim karistus oli eetrikeeld, millega kaasnes n-ö ümberkasvatustlik meede ehk tööle suunamine propagandatoimetusse.

Ajakirjanikud tajuvad professionaalsuse indikaatorite muutumist ringhäälingus. Üks intervjueeritav märgib, et suhtumine staažikatesse ja pikka aega ühel ametipostil olnud inimestesse on muutunud. Varem loeti seda tugevuseks, enam mitte. Mitu vastajat täheldavad põlvkondade võrdluses üldise eruditsiooni langust. Eriti paistis silma taasiseseisvumisjärgne aeg, kui laiienenud meediaturg kaasas hulgaliselt madalama kvaliteediga tööjõudu. Kolmas muutunud professionaalsuse indikaator ringhäälingus on universaalsuse piiride avardamine ehk *multiskilling*. Ootused ajakirjaniku võimekuse suhtes on märgatavalt laiienenud ja sisulise ajakirjandusliku töö kõrval eeldatakse tehnika ja tehnoloogia tundmist, samuti oskusi materjali töödelda ja edastada. Sisulise töö olemuse ja kvaliteedi muutusena toovad intervjueeritavad esile nõudmise vähenemise sõna kvaliteedi suhtes, mis on ka eetris tajutav. Tohutult kasvanud töötempo kahandab sisulist kvaliteeti ja uudistetoimetuse ajakirjanik pole enam niivõrd looja kuivõrd vahendaja, kes loeb ette teiste toimetatud tekste, mitte ei koosta neid ise.

Interneti (ja muu tehnoloogia) levikusse suhtuvad suure osa karjäärast tänapäevases mõistes algeliste töövahenditega läbi ajanud ajakirjanikud soosivalt — see kiirendab ja lihtsustab oluliselt info hankimist. Intervjueeritavad on esile tõstnud interneti mõju sisule. Kuna suur osa auditooriumist hoiab end sündmustega kursis interneti kaudu, tuleb pakkuda (juba teada) faktidele lisaväärtust. Arvamusele, et lisaväärtus seisneb pehmemas lähenemises ja emotsioonides, leidub ajakirjanike seas nii pooldajaid kui ka vastaseid. Konkurenti ja ringhäälingule ohtlikku alternatiivi intervjueeritavad internetis ja portaaliajakirjanduses ei näe. Pigem käsitletakse seda kuulaja-vaataja lisavõimalusena

⁶ Denis McQuail. McQuaili massikommunikatsiooni teooria. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2003.

olla kursis ringhäälingu sisuga ajast ja kohast sõltumata.

Intervjueeritavate räägitu põhjal tundub, et tänapäeval on ringhäälingusisene tagasiside pigem juhuslikku laadi ja mitteformaalne. Nõukogude perioodil esitati tagasisidet korrastatud kujul ja mitmes vormis, muu hulgas n-ö valvekuulamisena. Toimetajad pidid kohustuslikus korras jälgima terveid saatepäevi ja andma tagasisidet. Toimetajad ei hinda toonast süsteemi siiski konstruktiivseks, sest isiklike suhete võimaliku rikkumise oht ei motiveerinud arvustamisse tõsiselt suhtuma. Auditoriumi tagasisidesse suhtuvad ajakirjanikud väga suure eelarvamusega, pidades seda ebakonkreetseks ja vaenulikuks. Märgatakse tooni muutumist — inimesed on kurjemad. Võimalik, et see on ühiskonna ja praeguse aja märk, aga pole välistatud, et selles peegeldub üldine suhtumine ringhäälingusse või meediasse laiemalt.

Kokkuvõtteks

Väidan, et alarahastamise tõttu on avaõiguslik programm muutunud vaesemaks. Küsimusele, milliseid muutusi soovitakse ringhäälingus näha, vastasid kolleegid väga sageli, et nende soovitud muutused põrkuvad rahapuudusega. Vaesus ei pruugi ilmtin-gimata väljenduda saadete hulgas või sisus. See võib tähendada žanrilit üheülbalisust, loomingulisuse uppumist võimete piirile lähenevas töömahus jne. See on avaõigusliku ringhäälingu ja tema rahastaja ehk riigi strateegiline otsus, kuidas vaesumisele reageerida. Aktuaalsena on päevakorda tõusnud sponsorteabe edastamise korra karmistamine, mis on sätestatud ringhäälingunõukogu otsusega. Spordiülekanne puhul ärritab niisugune reegel aina vähemaid inimesi. Auditoriumi tehnoloogiateadlikuma osana valivad nad rahvusringhäälingu asemel erameedia või interneti. Nii lihtne see ongi. Süvamuusika auditoriumi suhtes ma nii kindel ei ole. Aga isegi kui nende jaoks eksisteerib mõistlik alternatiiv, tuleb varsti küsida: mis saab avaõiguslikule organisatsioonile seadusega asetatud ülesannetest?

Ringhäälingu olukorda tuleb mõista. Kasinuse tingimustes taanduvad otsused ja valikud sundlukurrale jagada ümber sisemisi ressursse. Tegelikult seda ilmselt kuigi tihti ei juhtu, kuid *lose-lose* olukorrad näivad enam kui reaalsed. Ma ei vaidlusta

siin ringhäälingunõukogu põhimõttelist ettekirjutust, vaid ringhäälingu peremehe elementaarse vastutusvõime puudumist, vältimaks kindlatele ideedele rajatud programmi kärsemist: alguses natuke siit vähemaks, siis natuke sealt.

Ajakirjanike üldise positiivse interneti suhtumise taustal jäi silma fantaasia suhteline piiratus selles, kuidas tehnoloogiliste arengutega kaasnevaid eelseid enda heaks rakendada. Mõeldi kitsas raamis, lähtuvalt tööülesannetest, mis on seotud informatsiooni kogumise ja edastamisega. Laiemaid tähendusi ja võimalusi internetile ei omistatud — heahtlikkuse varjust paistnud umbusku oskan seostada põlvkonnast tuleneva suhtumisega. Uurimuse jaoks intervjueeritud inimesed on tehnoloogiat mitmekümne aasta jooksul korduvalt uuesti õpinud ja sellega kohanenud. Karjääri hilises faasis iseloomustab neid tehnoloogiline konservatiivsus ja motivatsioonipuudus.

Lõhmus ja Juhanson⁷ (2011) toovad rahvusringhäälingu põhifunktsioone sõnastades välja „koostegevuste toetamise“. Nõustun, et just see tahk väärriks sügavamasisulist arutelu — kuidas koostegevusi soodustada ja milles need täpselt seisnevad. Kahjuks pole peale „Jõulutunneli“ palju õnnestumisi näiteks tuua.

Kui uurida, mida elektrooniline meedia tänapäeval esitab, saab ühe suundumusena välja tuua meelelahutusfunktsiooni täitvate saadete mahu kasvu nii raadio- kui telekanalites, mis viitab üldisele programmide meelelahutuslikumaks muutmisele ning kergema sisu pealetungile. Selle tendentsi puhul ei ole erandiks ka ERR-i kanalid.⁸ Intervjueeritud ajakirjanikud tegid peaaegu eranditult samasuguse tähelepaneku. Tõsi, hinnangud sellele vastandusid. Denis McQuaili arvates⁹ ei saa ajakirjandus tegeliku elu peegeldajana olla parem kui inimesed. Seda võib tõlgendada nii, et meelelahutuslik tonaalsus üldises infovoos on meedia sundkäik. Meelelahutust kasutatakse võttena auditoriumi tähelepanu saavutamiseks. ETV panus-

⁷ Maarja Lõhmus, Ants Johanson. Eesti teel avaõiguslikust ringhäälingust avaõiguslikuks meediaks. — Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi aastaraamat 2009/2010. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011, lk 58–65.

⁸ Heikko Gross. Tele- ja raadiokanalite programmianalüüs. — Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi aastaraamat 2010/2011, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2012, lk 73–80.

⁹ Denis McQuail. Denis McQuail meedia muutumisest. — Eesti Päevaleht, 24.03.1998. Vt <http://www.epl.ee/news/kultuur/denis-mcquail-meedia-muutumisest.d?id=50753211> (kasutatud aprill 2013).

tab viimastel aastatel jõuliselt televiisori vaatamise tippajale kella 18.30–22.00ni. Info-, publitsistika- ja meelelahutussaadetest koostatud võõnd toimib hästi ja ETVst sai 2012. aastal esmakordselt pärast 1999. aastat vaadata telekanal Eestis (üle nelja-aastaste puhul 16,1% telerivaatamise ajast, Kanal 2 — 15,2% ja TV 3 — 11,6%).

Walter Benjamin kirjutab oma essees „Kunsti-teos oma tehnilise reprodutseeritavuse ajastul“, et „meelelahutus ja keskendumine on vastuolus“.¹⁰ Meedia puhul ei pruugi see nii olla, ehkki Eestiski on leitud, et avaõigusliku ringhäälingu missioon peaks olema midagi õilsamat kui meelelahutus. Või kui, siis peaks meelelahutus olema ergastavam, võrreldes kasumi maksimeerimisele keskendunud kommertskanalitega.

„Ringvaade“ näitas 2010. aastal meelelahutusliku kallakuga välisuudiste rubriigis, kuidas naine kividega surnuks loobitakse. Järgnes avalikkuse valulik reaktsioon, mille käigus mõisteti ETV üheselt hukka. Ajakirjanik Vilja Kiisler analüüsis Eesti Päevalehes:

Kui Eesti meediat šokeerib naise kividega surnuks loopimise video, siis ei ehmata ajakirjanikke mitte see, et naine sellisel võikal moel tapeti, vaid see, et seda julgus näidata avalik-õiguslik telekanal. Purjus inimeste näitamine Kanal 2 uudistes või maffiasaates ja meediakogenematute inimeste ärakasutamine ei šokeeri juba ammu enam kedagi. Teleekraanil inimväärkuse alandamine on saanud elu harilikuks osaks — vahendatus teeb alandamise millekski ebarealseks, mis meisse päriselt ei puutu.¹¹

Mida saab sellest juhtumist järeldada? Et avaõiguslik programm ilmutab märke odavat populaarsust püüdvate konkurentide suundumuste mõjust? Või hoopis seda, et avalikkusel on (jätkuvalt, kõigele vaatamata) rahvusringhäälingu suhtes kõrgemad ootused?

Uudiste planeerimine tippajale soodustab taht-

matut televiisorivaatamist, eriti nende puhul, kelle huvi poliitika vastu on väiksem. See parendab demokraatiat, mis ju ongi avaõigusliku programmi üks eesmärke.

Meelelahutus iseenesest ei saa olla halb. Võime vaielda selle üle, kas ja mil määral suudab ETV või ka avaõiguslik ringhääling tervikuna toota ergastavat ajaviidet kui kommertsmeedia. Aga see, et meelelahutuslikult toetatud programm annab võimaluse saadetele, mis muidu varju jääks, on mitmekordselt tõestatud fakt.

Kokkuvõtvalt tuleb tõdeda, et avaõiguslik ringhääling tegutseb justkui eikellegimaal, aga heas usus, et õigetele eesmärkidel. Samas pole kunagi kindel, mis suunas üritavad eri huvigrupid eesmärke ja ülesandeid kallutada. Öeldakse, et auditoorium ei saa eksida. Arvestades auditooriumi suurust, samuti väljendatud usaldust, pole etteheideteks avaõigusliku ringhäälingu aadressil põhjust. Ometi tundub vahel, et kuulatavus-vaadatavus ja usaldusväärsus pole paljude silmis eriline mõõdupuu. Võimalik, et tuleb lihtsalt leppida sellega, et avaõiguslikkusesse on programmeeritud kriitika objektiks olemine.

Niisiis, kas rahva teener või rahva treener? Ilmselt natuke mõlemat, aga esialgu peab täpsem vastus igapähele endal olema, sest üldkehtivat arusaama ei eksisteeri — ka mitte aastaid ringhäälingus töötanud inimeste seas.

ERR-i ühiskondlike funktsioonide suhtes võib täheldada kogenud ringhäälingutöötajate teatud nõutust: selgelt on märgata murelikkust seoses organisatsioonisiseste tendentside ja arengutega. Kui räägitakse ERR-i muutumisest ametnike asutuseks, kus bürokraatia tase on kõrgem kui enne taasiseseisvumist, siis ilmselt ei saa õhkkonda päris terveks pidada. Tõenäoliselt mõjutab tugeva meeskonnavaimu kaudu defineeritud nõukogudeaegse õhustiku jahanemist ka juba mainitud struktuuri-muutusest tingitud sisemise konkurentsi võimendumine. Võimalik, et siit tuleks otsida põhjust, miks rahvusringhäälingu puhul räägitakse ühendatud, aga mitte ühtsest organisatsioonist.

¹⁰ Walter Benjamin. *The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction*. London: Penguin, 1936/1972.

¹¹ Vilja Kiisler. *Surm kui meelelahutus: ETV fopaa*. — Eesti Päevaleht, 04.10.2010 <http://www.epl.ee/news/arvamus/surm-kui-meelelahutus-etv-fopaa.d?id=51283936> (kasutatud aprill 2013).